

O'ZBEKISTONDA TIJORAT BANKLARINING MUDDATLI DEPOZITLARNI OSHIRISH YO'LLARINI TAKOMILLASHTIRISH

Xaitboyeva Dilnoza Abduvohid qizi

Assistent, Toshkent amaliy fanlar universiteti, Gavhar ko'chasi 1-uy, Tashkent 100149, O'zbekiston

dilnoza.dilnoza.1991@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.13347545>

Annotatsiya: Maqolada tijorat banklarining muddatli depozitlar umumiy bank siyosatining asosiy qismi sifatida qaralib, tijorat banklarining depozit faoliyati strategiyasi va taktikasini belgilab beradi. O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining pul-kredit siyosati doirasida amalga oshirilayotgan makroprudensial nazoratga qo'yiladigan talablarning kuchaytirilishi milliy valyutadagi uzoq muddatli likvid resurslarning yetishmasligi va banklarning tegishli likvidlikka erishish zarurati kabi muammolarni keltirib chiqarmoqda. Shu bois hukumatimiz tijorat banklarining muddatli depozitlarni, moliyaviy barqarorligini ishlab chiqish va takomillashtirish bo'yicha qator oqilona chora-tadbirlarni amalga oshirmoqda. Bundan tashqari, tijorat banklarining depozit bazasi barqarorligiga, tijorat banklari muddatli depozit bazasining yetarlilik darajasiga, omonat va muddatli depozitlar bo'yicha belgilangan foiz stavkalarining beqarorligiga ta'sir etuvchi omillar mavjudligini, shuningdek, o'rganish mumkin. foiz stavkalarining rentabellik darajasiga ta'siri.

Kalit so'zlar: Depozit, depozit turlari, bank depoziti, depozit bazasining adekvatligi, talab qilib olinmagan depozit, muddatli depozit.

KIRISH

Bugungi kunda banklarning muddatli depozit va uning me'yorlariga qo'yiladigan talablarni takomillashtirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlar Xalqaro valyuta jamg'armasi (XVF), Jahon banki (JB) va rivojlangan davlatlarning markaziy banklari kabi moliya institutlari tomonidan amalga oshirilmoqda. jahon, yirik tijorat banklari va Bazal qo'mitasi. Ularda banklarning moliyaviy resurslari manbalari, moliya bozori vositalari, iqtisodiy standartlarni optimallashtirish va ular bilan bog'liq risklarni kamaytirish batafsil tavsiflangan. Xususan, yuridik va jismoniy shaxslarning milliy valyutadagi omonatlarini yanada ko'paytirish, shuningdek, banklarning xalqaro kapital bozorlariga chiqishi orqali bank tizimiga qo'shimcha resurslarni jalb etish tijorat banklarining asosiy vazifasi hisoblanadi. Bularning barchasi tijorat banklaridan uzoq muddatli mablag'larni jalb qilish samaradorligini oshirishga qaratilgan ilmiy tadqiqotlarni amalga oshirishni taqozo etadi. Bugungi kunda jahon iqtisodiyotining rivojlanish darajasini banklar faoliyatisiz tasavvur qilish qiyin. Banklar va ularning samarali faoliyati bugungi kunda iqtisodiy rivojlanishning yuqori darajasiga erishgan ko'plab mamlakatlarning ushbu ko'rsatkichlarga erishishining asosiy sabablaridan biridir. Umuman banklar haqida fikr yuritadigan bo'lsak, ularning asosiy manbalari bo'lmish bank depozitlari shulardan biridir ularning samarali ishlashining asosiy omillari. Banklarning muddatli depozitlari muhim masalalardan biri hisoblanadi tijorat banklarining faoliyati va undan samarali foydalanish banklarning moliyaviy barqarorligiga bevosita ta'sir qiladi. Bu, o'z navbatida, tijorat banklarining depozit portfelini doimiy ravishda tahlil qilish va sifatini oshirishni taqozo etadi. Pandemiya sharoitida tijorat banklariga depozitlar oqimi kamaymoqda, bu esa tijorat banklarining likvidlik darajasiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Tijorat banklari tomonidan onlayn depozit xizmatlari ko'rsatilishi

natijasida aholining bo'sh pul mablag'lari jalb etilmoqda. Markaziy bank tomonidan zahira normasining kamayishi tijorat banklari zimmasiga olgan majburiyatlarni yengillashtiradi.

MUHOKAMA VA NATIJALAR

Tijorat banklarining barqaror va ishonchli faoliyatini ta'minlashda ilmiy asoslangan bank siyosatini, jumladan, mazkur siyosatning tarkibiy qismi hisoblangan depozit siyosatini ishlab chiqish va uni amaliyotga tatbiq etish muhim ahamiyatga ega. Bu ma'lum darajada depozit operatsiyalarini amalga oshirishda bank resurslarining asosiy qismi shakllanishi bilan izohlanadi. Bundan tashqari, depozit operatsiyalarini tashkil etishdagi samaradorlik darajasi kredit tashkilotining moliyaviy barqarorligi va rentabelligini ta'minlovchi asosiy omillardan biridir. Xalqaro bank amaliyotiga muvofiq, bank tizimi barqarorligini ta'minlashning muhim omillaridan biri bo'lgan tijorat banklari depozitlarining nazariy va amaliy ahamiyatini o'rganish bank faoliyati barqarorligini ta'minlashning muhim masalalaridan biridir.

Rivojlangan mamlakatlardagi bank amaliyoti tajribasidan ma'lumki, depozitlar bank majburiyatlarining asosiy qismini tashkil qiladi va ularning barqarorlik darajasi bankning rentabelligi va likvidligini ta'minlash va mustahkamlash imkonini beradi. Depozit operatsiyalari passiv bank operatsiyalari hisoblanadi va banklar faoliyatida asosiy o'rinni egallaydi. Chunki bu operatsiyalar bank resurslarini shakllantirish va bank aktivlarining optimal tarkibini aniqlashda katta amaliy ahamiyatga ega. Tijorat banklarining depozitlari, bank depozit bazasining barqarorligi zamonaviy bank tizimida keng qo'llaniladigan tushunchalardan biridir. Bu tushunchalarga iqtisodchilarning o'z qarashlari bor.

O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasida ilg'or xalqaro

tajribada qo'llaniladigan vositalardan foydalangan holda pul-kredit siyosatini yanada takomillashtirish, valyutani tartibga solishda zamonaviy bozor mexanizmlarini bosqichma-bosqich joriy etish, milliy valyuta barqarorligini ta'minlash; bank tizimini isloh qilishni chuqurlashtirish bilan bog'liq bir qator chora-tadbirlarni belgilash tizimi va uning barqarorligini ta'minlash, banklarning kapitallashuv darajasi va depozit bazasini oshirish, ularning moliyaviy barqarorligi va ishonchliligini mustahkamlash, istiqbolli investitsiya loyihalari hamda kichik biznes va xususiy tadbirkorlik sub'ektlarini kreditlashni yanada kengaytirish (1), shuningdek, O'zbekiston. "Yangilikni rivojlantirish strategiyasi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022-yil 28-yanvardagi PF-60-son qarori bilan tasdiqlangan "O'zbekiston 2022-2026-yillarda" davlat ulushi bo'lgan tijorat banklarida transformatsiya jarayonlarini yakunlash va xususiy sektor ulushini oshirish belgilandi. 2026 yil oxirigacha bank aktivlarini 60 foizga yetkazish (2). Mashhur chet el iqtisodchilaridan biri E.F.Jukovning fikricha, "omonat - bu saqlash va ro'yxatdan o'tkazish shartlaridan qat'i nazar, mijoz tomonidan bankka ishonib topshirilgan puldir"(3). Boshqa tomondan, M.M. Xorijiy iqtisodchilardan biri Agarkovning fikricha, "depozit aholi, korxonalar va tashkilotlar tomonidan banklar va boshqa moliya tashkilotlariga saqlash uchun ishonib topshirilgan fond yoki qimmatli qog'ozdir"(4). Bundan tashqari, xorijiy iqtisodchi I.T. Balabanov, "depozit - bu bank mijoz tomonidan vaqtincha foydalanish uchun bankka o'tkaziladigan pul"(5). "Rossiya milliy tijorat bankining Qrim Respublikasidagi depozit siyosati" ilmiy maqolasida professor E.I. Vorobyova, "depozit siyosati - bu depozit portfelini shakllantirish bo'yicha chora-tadbirlar majmui, ushbu chora-tadbirlarni amalga oshirishning turli shakllari va usullari, ushbu bozor segmentidagi raqobat" vaziyatni belgilaydi va resurs bazasining barqarorligi va ishonchliligini ta'minlaydi. Bu xulosadan kelib chiqib aytishimiz mumkinki, depozit siyosatining xususiyatlari quyidagilardan iborat: depozit siyosati - bu maqsad, vazifalar, ustuvor yo'nalishlar, imkoniyatlar va rivojlanish istiqbollardan kelib chiqqan holda har bir tijorat banki tomonidan mustaqil ishlab chiqiladigan chora-tadbirlar majmui; Depozit siyosati maqsadli va yaxlit depozitlar portfelini shakllantirishni nazarda tutadi. Bu shuni ko'rsatadiki, depozitlar turli shakllarda bo'lishi mumkin; depozit siyosati depozit operatsiyalarini amalga oshirish turli shakllarda va har bir bankda alohida bo'lishi mumkinligiga asoslanadi; mijozlar, birinchi navbatda, jismoniy shaxslar uchun banklar, boshqa nobank kredit tashkilotlari, shuningdek boshqa moliya tashkilotlari o'rtasida depozit siyosatini amalga oshirish; depozit siyosatining zarurati pirovard natijada har bir tijorat banki uchun barqaror va ishonchli resurs bazasini shakllantirishga olib keladi.(6) A.A. Omonov bank resurslarini boshqarishda strategik rejalashtirish jarayoniga, shuningdek, moliyaviy resurslarni jalb qilish va joylashtirish muddatlarini muvozanatlash maqsadga

muvofigligiga alohida e'tibor qaratish lozimligini ta'kidlaydi.(7).

Xorijiy iqtisodchilar P.E. Pfayfer, M.E. Xaskens va R.M. Konrowler bank uchun mijozning rentabellik darajasini ma'lum bir davrda mijozlarga ko'rsatilgan xizmatlardan olingan daromadlar va xizmatlarni ko'rsatish xarajatlari o'rtasidagi farq sifatida aniqlashni taklif qildi. Olimlarning fikriga ko'ra, barcha mijozlar foydali emas. Ba'zilar boshqalarga qaraganda ko'proq foyda keltiradi. Mijozlarning rentabellik darajasini hisoblash usuli tadqiqot ishiga qo'yilgan vazifalar nuqtai nazaridan ma'lum ahamiyatga ega ekanligini hisobga olib, biz bu masalaga batafsilroq to'xtalamiz. Ta'kidlash joizki, banklar faoliyatida mijozlarning rentabellik darajasini aniqlashning bir qancha usullari ishlab chiqilgan va qo'llanilgan. Xususan, iste'molchi rentabelligini tahlil qilish (CPA) usulidan foydalangan holda individual mijozning rentabellik (samaradorlik) darajasini baholash quyidagi olti bosqichda amalga oshiriladi:

1-bosqich. Mijozga nisbatan sof investitsiya qilingan mablag'larni o'zgartirish va tahlil qilish: mijoz tomonidan bankka taqdim etiladigan resurslar hajmi va bank tomonidan ushbu mijozga ajratilgan kredit resurslari hajmi aniqlanadi. Shu asosda sof investitsiya pozitsiyasi baholanadi;

2-bosqich. Mijozdan olingan daromadlar oqimini o'zgartirish va tahlil qilish: mijozdan olingan daromadlar oqimi va mijozning vaqtincha bo'sh pul mablag'larini bank tomonidan joylashtirishdan olingan daromadlar aniqlanadi.

3-qadam: Mijozlarga xizmat ko'rsatish xarajatlarini o'zgartirish va tahlil qilish: mijozga xizmat ko'rsatish bilan bog'liq to'g'ridan-to'g'ri xarajatlarni va ushbu mijozga resurslarni taqdim etish bilan bog'liq xarajatlarni aniqlaydi. Shu asosda mijozlarga xizmat ko'rsatish bilan bog'liq to'g'ridan-to'g'ri xarajatlarni taxmin qilinadi va ularning umumiy xarajatlardagi og'irligi;

4-qadam: Mijozlarga xizmat ko'rsatish bilan bog'liq bilvosita xarajatlarning o'zgarishi va tahlili: mijozlarga xizmat ko'rsatish bilan bog'liq bilvosita xarajatlarni aniqlanadi va shu asosda ularning umumiy bilvosita xarajatlardagi og'irligi aniqlanadi;

5-qadam: Mijozlarga xizmat ko'rsatish bo'yicha yakuniy moliyaviy ko'rsatkichlarni hisoblash: mijozlarga xizmat ko'rsatishdan sof foyda (zarar), mijozlarga xizmat ko'rsatishning rentabelligi; xizmatlarni sotish rentabellik ko'rsatkichlari aniqlandi.

6-qadam: Biz bankning mijoz bilan munosabatlarini rivojlantirish haqida xulosa chiqaramiz. CPA metodologiyasida mijozga xizmat ko'rsatishdan sof foyda (zarar) (NP) quyidagi formula bo'yicha hisoblanadi:

$$NP = R - C - Q$$

Bu yerda:

R - mijozlarga xizmat ko'rsatishdan bank daromadi;
C - mijozlarga xizmat ko'rsatish bilan bog'liq bankning bevosita xarajatlari;

Q - mijozlarga xizmat ko'rsatish bilan bog'liq bankning bilvosita xarajatlari.

Tijorat banklari o'z depozit siyosatini ishlab chiqishda tegishli tamoyillarga tayanadi, ular umumiy va xususiy tamoyillarga bo'linadi. Umumiy qabul qilingan tamoyillarga ko'ra, Markaziy bankning pul-kredit siyosati muayyan tijorat banki darajasida bir xil bo'ladi. Bu tamoyillarga quyidagilar kiradi: ilmiy asoslilik, optimallik va samaradorlik, depozit siyosati elementlarining birligi. Depozit siyosatining o'ziga xos tamoyillariga bank faoliyati xavfsizligini ta'minlash, xarajatlarning maqbul darajasini ta'minlash va ishonchlilikini ta'minlash tamoyillari kiradi. Aytish joizki, kreditlarning standart turlari bilan bir qatorda maxsus kreditlar ham mavjud bo'lib, bu har bir bankda depozit siyosatining moslashuvchanligidan dalolat beradi. Ushbu tamoyillarga amal qilgan holda tijorat banklari depozit jarayonini tashkil etishda strategik va taktik yo'nalishlarni shakllantiradi va shu orqali depozit siyosatining samaradorligini ta'minlaydi. Umuman olganda, depozit siyosatini shakllantirish tamoyillariga rioya qilish bankka depozit jarayonini tashkil etishda strategik va taktik yo'nalishlarni shakllantirish imkonini beradi va shu orqali uning depozit jarayonining samaradorligi va optimallashtirilishini ta'minlaydi.

XULOSA

Bank depozit bazasi barqarorligini ta'minlashning asosiy omillari sifatida jamg'arma va muddatli depozitlar hajmini oshirish tavsiya etiladi. Bu depozitlarning o'ziga xos xususiyati shundaki, ular bankning barqaror mablag'lari hisoblanib, lekin qimmat resurs hisoblanadi. Shuning uchun bunday mablag'larni maqbul stavkalarda jalb qilish kelajakda bankning rentabelligiga ta'sir qiladi. Markaziy bankning zahira normasining pasayishi pul massasining oshishiga olib keladi. Tijorat banklarining depozit siyosatining tarkibiy elementlarini aniqlash, o'z navbatida, har bir elementning xatti-harakatlarini belgilovchi tamoyillar majmuasini ishlab chiqishni taqozo etadi. Bu depozit siyosatini strategiyani shakllantirishda foydalaniladigan tamoyillarga moslashtirishni talab qiladi. Bankni rivojlantirish strategiyasini ishlab chiqishda qo'llanilgan tamoyillar O'zbekiston Respublikasi Markaziy bankining "Pul-kredit siyosatining asosiy yo'nalishlari" asosiy strategik hujjati asosida shakllanganligini hisobga olib, uni jarayonga joriy etishni maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz. depozit siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish. Bizning fikrimizcha, ular quyidagilardan iborat:

1. Depozit siyosatining aniq maqsadli yo'nalishlari. Mijozlarning va boshqa kreditorlarning tijorat banklarining depozit siyosatiga bo'lgan ishonchini oshirish va uni samarali olib borish uchun ular bank depozit siyosatining joriy va istiqbolli istiqbollari bo'yicha aniq tasavvur va maqsadlarga ega bo'lishi kerak.

2. Depozit siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish bo'yicha qarorlar qabul qilishda mustaqillik. Samarali va samarali (bank faoliyatining barqarorligi nuqtai nazaridan) depozit siyosati tijorat bankning

tarmoq qarorlarini qabul qilishda muayyan darajadagi mustaqilligini talab qiladi. Chunki depozit siyosati doirasida qabul qilingan qarorlar ma'lum vaqt kechikishlari bilan bankning moliyaviy faoliyatiga ta'sir qiladi va darhol natija bermasligi mumkin. Shu nuqtai nazardan qaraganda, bankning omonat siyosatiga oid qarorlarini puxta tahlil qilish va qat'iylik asosida qaror qabul qilishi muhim ahamiyatga ega.

3. Makroiqtisodiy tahlil va depozit siyosatini prognozlash tizimi. Depozit siyosatining muvaffaqiyatli amalga oshirilishi ma'lum darajada depozit xizmatlari bozorining holati va uning rivojlanish tendentsiyalari haqidagi ma'lumotlarning to'g'riligi va ishonchlilikiga bog'liq.

4. Depozit siyosatini amalga oshirishning samarali vositalari va mexanizmlari. Depozit siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirishning strategik samaradorligini ta'minlashda mavjud vosita va mexanizmlarni qayta ko'rib chiqish va takomillashtirish, shuningdek, bozor tamoyillari asosida ishlaydigan yangi vosita va mexanizmlarni joriy etish muhim ahamiyatga ega. Demak, depozit siyosatini ma'muriy usullar bilan emas, faqat bozor mexanizmlari orqali amalga oshirish zarur.

5. Depozit siyosati bo'yicha aloqa tizimi. Aloqa siyosati depozit siyosati bilan bog'liq moliyaviy va sifat ko'rsatkichlarining to'liq to'plamini doimiy ravishda tarqatishni, depozit siyosatining oraliq va operatsion maqsadlarini, shuningdek, ushbu sohada qabul qilingan qarorlar sabablarini ochib berishni o'z ichiga oladi. Tijorat banki tomonidan depozit siyosatini ishlab chiqish va amalga oshirish tartibi, shuningdek uning maqsadi, vositalari va vositalari, depozit operatsiyalari bozori ishtirokchilari to'g'risidagi ma'lumotlar aniq va tushunarli shaklda taqdim etiladi.

ADABIYOTLAR:

- [1] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2017 yil 7 fevraldagi —O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi to'g'risidagi PF 4947-sonli Farmoni//lex.uz
- [2] O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2022 yil 28 yanvardagi PF-60-sonli farmoni bilan tasdiqlangan —2022—2026-yillarga mo'ljallangan Yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasi O'zbekiston Respublikasi qonun hujjatlari to'plami. – Toshkent, 2022.
- [3] Жуков, Е. Ф. (2012) Банковское дело : учебник для бакалавров / Е. Ф. Жуков. — Москва : Издательство Юрайт, — 591 с.
- [4] Агарков М.М.(2005) Основы банковского права. Авторский сборник. 336 с.
- [5] Балабанов И.Т. (2005) Основы финансового менеджмента: учеб. пособие / И.Т. Балабанов. - 3-е изд., перераб. и доп. - К.: Элга
- [6] Ника-Центр, - 656 с. 6. Воробева Е.И. (2018) Депозитная политика Российского Национального коммерческого банка (ПАО) в Республике Крым. Научный вестник: Финансы, банки, инвестиции - №1. 99-110 стр.

- [7] Омонов А.А. Тижорат банкларининг ресурсларини самарали бошқариш масалалари. И.ф.д. илм. дар. ол. уч. тақд. эт. дисс. автореф. – Тошкент, 2008. – 35 б. 9.
- [8] Рахимов А.М. Тижорат банклари депозит базаси ва уни кенгайтириш йўллари. Иқтисодиёт фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун тақдим этилган диссертатсия автореферати, –Т.: —ИҚТИСОД-МОЛИЯИ наشريёти, 2019. 54 б.
- [9] P.E. Pfeifer, M.E. Haskins, R.M. Conroy. Customer lifetime value, customer profitability, and the treatment of acquisition spending. *Journal of Managerial Issues*. – 2004. – P. 1-25. <http://citeseerx.ist.psu.edu/viewdoc/>
- [10] Тетерина В.С. Теоретические аспекты формирования депозитной политики банка [Текст] / - 2016, с. 445-449. 12.
- [11] Палатова Е.Ю. Тенденции развития депозитного рынка России [Текст] // Современные научные исследования и инноватсии. - 2017. - № 3 - С. 23-27.
- [12] Байсембаева Г.М.(2014) Стратегия развития депозитной политики банков второго уровня (на примере АО «Альянс-банк»). Монография. Издательство «КЕРЕКУ» Павлодарского государственного университета им. С.Торайгырова. 7-9 стр
- [13] Turonbank| ATB moliyaviy hisobotlari asosida tayyorlandi. www.Turonbank.uz.
- [14] Shermuxamedov B.U Tijorat banklari faoliyatida depozit siyosatini ishlab chiqish va joriy etishning xalqaro amaliyoti. Иқтисодиёт ва таълим / 2021 йил 2-сон. <https://cedr.tsue.uz/index.php/journal>.